

KORMÁNYZÁS, KULTÚRA VAGY A DEMOKRÁCIA MINŐSÉGE?*

Az intézmények szerepe az Európai Unió gazdasági fejlődésében

Bartha Attila

(az MTA TK Politikatudományi Intézet kutatója)

Összefoglaló

Írásomban az Európai Unió (binnen pedig a Gazdasági és Monetáris Unió, GMU) jelenlegi válsága mögött meghúzódó mélyebb intézményi okokat keresem. A politikatudományi institucionalista hagyomány és az intézményi közgazdaságtan értelmezési keretében a gazdasági fejlődés, valamint a demokrácia minősége, a jogrendszer, a kormányzás hatékonysága és a gazdasági-politikai aktorok viselkedését alakító kultúra közötti empirikus összefüggéseket vizsgálom. Az empirikus elemzés során az Európai Unió tagországaiban, az 1993–2011 közötti időszakban megfigyelhető fejlődési trendeket, ezen belül a gazdasági és az intézményi fejlettség közötti kapcsolatokat tárgyalom. A vizsgálat egyik fontos tanulsága szerint az intézményi fejlettség különböző dimenziói egymással erősen korrelálnak, így az EU-tagországok körében nem mutatkozik szingapúri típusú ellentmondás a demokrácia minősége és a kormányzás hatékonysága között. A másik fontos tanulság, hogy a GMU-t alkotó országok túlságosan heterogének intézményi fejlettségüket tekintve, és az euróvezet messze nem tekinthető a legfejlettebb európai országok klubjának.

Kulcsszavak: a demokrácia minősége ■ gazdasági fejlődés ■ Európai Unió ■ konvergencia ■ kormányzás ■ kultúra ■ formális intézmények ■ informális intézmények

Az Európai Unió mély válságban van – jelenleg nem nagyon akad olyan tudományos kutató vagy nemzetközileg respektált közszereplő, aki ezt vitatná. Gazdasági értelemben nyilvánvaló, hogy a 2008-tól elmélyülő világgazdasági válság az EU számos országában adósságválságba torkollott és elhúzódó recessziót implikált. 2012 elején úgy tetszik, hogy az Európai Unió egésze is lényegesen nehezebben birkózik meg a válsággal, mint a fejlett világ más térsé-

* Köszönöm az MTA TK Politikatudományi Intézet kutatóinak és a Debreceni Egyetem Közgazdasági Doktori Iskola oktatóinak, hallgatóinak az írás korábbi változatához fűzött kommentárjait, Tóth István György, illetve két anonim bírálóm megjegyzéseit, valamint Szilágyi Katalin és Vakhai Péter technikai segítségét. Külön köszönettel tartozom emellett Csaba Lászlónak, aki éveken keresztül támogatott kutatási erőfeszítéseimben, Csizmadia Ervinnek, aki felhívta a figyelmemet Ringen munkásságának a tanulmány vezérfonalához kapcsolódó elemeire, illetve Hermann Zoltánnak, aki a humántőke konceptualizálásához javasolt fontos tanulmányokat.

gei.¹ Sőt, ma már az is kétséges, hogy az EU és benne különösképpen a közös valutát, az eurót használó országok közösségeként létrejött Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) képes lesz-e túlélni a mostani krízist anélkül, hogy néhány tagországa kiválna, kilépésre kényszerülne.² Valójában az euróövezet (és részben az Európai Unió is) mint *politikai intézményi konstrukció*³ került veszélybe, mai formájában legalábbis mindenképp.

Az európai válságból kiutat kereső szakpolitikai javaslatok zöme arra a feltevésre épül, hogy a probléma végső soron az európai föderalizmus, különösképp pedig a *fiskális föderalizmus gyengeségére* vezethető vissza (lásd például Buitter–Rahbari, 2010). Eszerint a fiskális politika szabályrendszere túlságosan laza, a kreatív könyvelés jelensége meglehetősen gyakori (von Hagen–Wolff, 2006), a finanszírozhatatlan adósságba sodródó fegyelmetlen, a szabályokat notóriusan megszegő tagállamokkal szembeni hatékony szankció lehetősége pedig elégtelen. Tipikusnak mondható, hogy a gazdaságpolitikai befolyását tekintve meghatározó Német Gazdasági Szakértői Tanács két tanácsadója álláspontjának kialakításakor ezt evidens kiindulópontként kezelte: „a Görögországban zajló folyamatok világossá tették, hogy az európai Stabilitási és Növekedési Egyezmény (SGP) sem szabályrendszerét, sem pedig jogalkalmazási gyakorlatát tekintve nem volt elég szigorú.” (Bofinger–Ried, 2010:1.). Ebben az értelemben reagáltak az európai politikusok is, amikor módosították a Stabilitási és Növekedési Egyezményt; az új szabályrendszer szakpolitikailag kétségkívül koherensebb lett, minthogy a fiskális problémák előrejelzésére, megelőzésére, kiigazítására és az államháztartás pénzügyeinek hosszú távú fenntarthatóságára is specifikus eljárásokat dolgozott ki (European Commission, 2012b). Röviden: az uralkodó álláspont szerint az Európai Unió és mindenekelőtt az euróövezet megmentését a döntéshozatal erőteljes föderalizálása biztosíthatja – emögött az az implicit feltevés húzódik meg, hogy a formális szabályok szigorításával, illetve a normaszegőkkel szembeni szigorú szankciók alkalmazásával a probléma hatékonyan kezelhető.⁴ Figyelemre méltó, hogy a föderális állásponttal vitatkozók többsége is hasonló értelmezési keretben marad, és jellemzően a közösségi intézmények legitimációs problémájára, a szuverenitás ellentmondásosságára, illetve a közös európai identitás vagy az európai démosz hiányára mutat rá – márpedig ezek a problémák már nyolc évvel ezelőtt, a kelet-közép-európai új EU-tagállamok csatlakozása idején is ismeretesek voltak (lásd például Körösenyi, 2004 összegzését).

Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy felnyissam az intézmények⁵ fekete dobozát, és a föderalizmusvita értelmezési keretéből kilépve, a politikatudományi és a szervezetszociológiai institucionalizmus, illetve az intézményi közgazdaságtan újabb elméleti és empirikus tanulságaira építve vizsgáljam az európai gazdaságok fejlődését a közelmúltban. Írásomhoz ugyanakkor nem kötődik olyan ambíció, hogy hozzászóljak az európai integráció teoretikus vitáihoz – a föderalizmus neofunkcionalista (Haas, 1958; Rosamond, 2005) és

konstruktivista (Parsons, 2002) magyarázatai, a liberális kormányköziség (Moravcsik, 1993 és Moravcsik, 2005), illetve a többszintű kormányzás (Marks et. al., 1996) áramlatai között folyó polémiához, de még a tanulmány perspektívájához nyilvánvalóan legközelebb álló institucionalizmusok (Pierson, 1996) – a történeti, a funkcionális, a szociológiai és a hatalom-központú institucionalista megközelítések – vitájához sem. (A különböző institucionalista megközelítéseknek az európai integráció értelmezéséhez történő hozzájárulásáról lásd a közelmúltból Tallberg írását 2010-ből.) Az intézményi orientáció itt számomra inkább általános értelmezési keretet jelent, és elsősorban az empirikus elemzés változói operacionalizálásának előkészítésére szolgál. A továbbiakban először felvázolom a számomra releváns elméleti irányzatokat, ezen belül külön foglalkozom a növekedés és az intézmények között az Európai Unióban megfigyelhető empirikus kapcsolat vizsgálatára alkalmas megközelítésekkel. Ezt saját empirikus elemzésem követi, amelynek során 19 év perspektívájából (technikai okokból az 1993–2011 közötti időszakra korlátozva) a különböző intézményi hatásokat operacionalizálok. Végül értelmezem a kapott eredményeket, és röviden kitérek az adódó további kutatási irányokra.

ELMÉLETI KERETEK

Az intézményeknek a gazdasági fejlődésben játszott szerepe már hosszabb ideje a különböző társadalomtudományi diszciplínák egyik kiemelt kutatási témája. A politikatudományban az új institucionalizmus (Peters, 2005: 16.) irányzatának térhódításával a nyolcvanas évektől nőtt meg az érdeklődés az intézmények szerepe iránt (Brunczel, 2011). Ezzel párhuzamosan a szociológiában is felerősödött a történeti-gazdasági intézmények kutatása, amely részben Polányi (1957) beágyazottság-tézisének elsősorban Granovetter (1985) munkásságának köszönhető újraéledéséből táplálkozott. A kilencvenes évekre a szervezetszociológiában a formális szervezetek működése mögött meghúzódó informális intézményi tényezők, a kultúra, az értékek és a normák szerepe (DiMaggio, 1990) meghatározó empirikus kutatási programmá nőtte ki magát. Nyilvánvalóan fontos az institucionalista hagyomány a közgazdaságtanban is: az intézmények szerepének kutatása már a klasszikus közgazdaságtudományi iskolának is részét képezte (Smith, 1899 [1776]). A specifikus intézményi magyarázatok, amelyek a növekedésemélet alapkérdésére – vagyis hogy miért gazdagok egyes országok, és miért szegények mások – születtek meg lehetséges válaszként, ugyanakkor csak az utóbbi húsz-harminc év során váltak a főáram részévé, amikor az új növekedéseméleti irányzat integrálta az intézményi közgazdaságtan eredményeit (Czeglédi, 2006).

A növekedés és az intézmények vonatkozásában persze más a tipikus kérdésfeltevés a politikatudományban, illetve az intézményi közgazdaságtanban.⁶

Míg az utóbbinál a politikai intézmények a növekedés oka(i)ként specifikálható intézményi magyarázatok közül csupán a versengő megközelítések egyikét adják, a politikatudomány számára a növekedés és az intézmények közötti viszony jellemzően a gazdasági teljesítmény, illetve a politikai intézmények közötti összefüggés kutatását jelentik. Más a két tudomány tipikus alapfeltevése a növekedés és az intézmények közötti logikai viszonyról is. A közgazdaságtanban az intézmények tipikusan egy olyan explicit vagy implicit növekedési egyenlet magyarázó változói között szerepelnek – többek között a fizikai és a humántőke, valamint a munka változói mellett –, amelyeknek eredményváltozója a gazdasági növekedés vagy a gazdasági fejlettség. A politikatudományi megközelítés viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy *a gazdasági növekedés és a politikai intézmények közötti kapcsolat távolról sem triviális*; mégpedig sem az esetleges oksági láncolat irányában, sem pedig a feltételezett kapcsolat előjelében nem az. Gedeon (2009) a gazdasági fejlődés⁷ és a politikai intézmények közötti elméleti összefüggéseket taglaló áttekintésében összesen hatféle lehetséges kapcsolatot mutat be; a kapcsolat iránya szerint lehet magyarázó változó a politikai intézmény, illetve eredményváltozó a gazdasági fejlődés is, emellett a közöttük feltételezett hatás irányában lehet pozitív, negatív vagy éppen semleges (közömbös) is.

Bár az intézményi közgazdaságtani elemzések döntő többsége alapvetően az „intézmények hatnak a gazdasági fejlődésre” feltevésből indul ki, néhány újabb munka ugyancsak rámutat a fejlődés és az intézmények közötti lehetséges kapcsolat sokféleségére. Paldam és Gundlach (2008) felhívják a figyelmet arra, hogy az intézmények és a gazdasági fejlettség közötti összefüggés nem csupán a változásokban – technikai értelemben az első differenciáltaknál, azaz az intézményi változások és a gazdasági növekedés között – ragadható meg, hanem maguknál a szint-mutatókban – azaz az intézmények minősége és a gazdasági fejlettség között – is tételezhető kapcsolat. Sőt, a szintek és a változások többféle kombinációja is elképzelhető (Paldam–Gundlach, 2008: 72.). A szerzők gazdag empirikus ökonometriai elemzésükben az intézményeket egyrészt makroszinten, a demokrácia minősége szempontjából, másrészt a mikroszintű viselkedés, azaz a korrupcióhoz kapcsolódó tipikus magatartásformák szempontjából értelmezik. Előbbi mérésére a Polity Index demokrácia-minőségi mutatóját, utóbbira a Transparency International korrupciós percepció-indexét használják. Bár ezen indikátorokkal szemben bizonyára joggal sorakoztatható fel módszertani kételyek sokasága – a korrupciós percepció-indexnek a korrupció mérésére alkalmazhatóságáról illetően lásd például Svennson (2005: 22.) kritikáját – következtetésük meglepő az intézmények primátusát feltételező intézményi közgazdaságtan híveinek nézőpontjából. A szerzőpárosnak a szokásos közgazdaságtani feltevéssel ellentétes irányú eredményei szerint ugyanis a legerősebb kapcsolati mintázat az, amelyben *a gazdasági fejlettség a demokrácia minőségének Granger-oka*⁸ (Paldam–Gundlach, 2008: 93.).

Nem kívánok ezen a ponton részletes vitába bocsátkozni ezzel a következtetéssel, hiszen empirikus vizsgálatról van szó, amelyben az intézmények minőségének mérésére a szerzők erős leegyszerűsítéseket használtak. Mindenesetre általában véve azt, hogy az intézmények újra-felfedezése, különösen pedig a növekedés és a politikai intézmények közötti kapcsolat vizsgálata a közgazdasági növekedéstudomány meglepően új áramlatai közé tartozik, jól példázza Helpman – mindössze nyolc évvel ezelőtt írott – átfogó növekedéstudományi munkájának záró fejezete. Ebben a szerző úgy értékeli, hogy a növekedés politikai gazdaságtana még inkább csak a kérdések felvetéséig jutott el, és a különböző növekedési regressziókból származó eredményeink értelmezésekor a változók közötti hatásmechanizmusokat illetően még jórészt csak tapogatózunk (Helpman, 2004: 138.).

A közelmúltban az empirikus politikatudományi kutatások körében egyre jelentősebbé vált az az irányzat, amely a demokráciát nem pusztán a rendszer-szintű alapvonások, hanem a *demokratikus működés minőségi jellemzői* szempontjából vizsgálja (Ringen, 2011). Ez a megközelítés természetesen támaszkodhat Dahl (1971, 1998 és 2001), illetve Lijphart (1999 és 2011) munkásságára, e két nagyhatású szerzőnek évtizedek alatt kiérlelt tipológiájára és empirikus következtetéseire.⁹ A demokrácia minőségi működésének mérésére törekvő szemléletben *lényegesen heterogénebb képet kapunk a fejlett világ demokráciáinak állapotáról*, köztük az európai demokráciákról, mint például az empirikus politikatudományban széles körben – így Paldam és Gundlach fentebb idézett 2008-as tanulmányában is – használt Polity-projekt (Marshall–Jagers, 2012) indikátorai alapján. Ringen (2011: 15.) operacionalizálási javaslatára szerint a demokrácia mint rendszer jóléti potencialitásának indikátorai (indicators of potential) mellett a demokratikus működés teljesülésének indikátorai (indicators of delivery) is megkerülhetetlenek az empirikus demokráciakutatások során. Míg előbbiek közé olyan indikátorok tartoznak, amelyekhez hasonlókat a Polity-kutatás is használ (a demokrácia konszolidálódásának erőssége és tartóssága, a sajtószabadság szilárdsága, a kormányzat döntéshozatali kapacitása és a demokratikus eljárások védelme a gazdasági hatalmi befolyástól), addig a demokrácia tényleges jóléti teljesítményét alapvetően befolyásolja négy további indikátor is (az állampolgárok biztonsága a fizikai, illetve a humántőke dimenziójában, a kormányzatba vetett bizalom, illetve a jövőbeli szabadságban való bizakodás). Nem kétséges, hogy Ringen demokrácia-paradigmájának kialakításakor olyan elméletileg koherens operacionalizálásra törekedett, amelyvel megragadható a különböző empirikus felmérések szerint egyaránt kiemelkedő minőségű norvég demokrácia azon sajátossága is, hogy az absztrakt demokratikus erényekkel szemben inkább *a demokratikus szakpolitikai eljárások hatékonyságára* épít (Ringen, 2010: 44.). És ezen a ponton az empirikus politikatudományi, illetve az intézményi közgazdaságtani megközelítés érdekes hasonlóságot mutat: a gazdasági fejlettség intézményi megalapozású közgaz-

daságtani modelljeiben ugyanis a fizikai tőke és a munka mellett többek között éppen a humántőkének, a kormányzásnak és a politikai intézményeknek lehet magyarázó szerepe. A továbbiakban majd ezt az empirikus politikatudományból és az intézményi közgazdaságtanból táplálkozó megközelítést tekintem vezérfonalként az empirikus kutatás, ezen belül az operacionalizálás során. Ezt megelőzően azonban áttekintem a gazdasági fejlettség és az intézményi minőség között az Európai Unió országaiban megfigyelhető kapcsolat természetét, és ez alapján megfogalmazom az empirikus vizsgálat fő kérdéseit, illetve hipotézisét.

A növekedés és az intézmények minősége közötti kapcsolat az Európai Unióban

Amint azt a bevezetőben jeleztem, az Európai Uniót (és benne a Gazdasági és Monetáris Uniót) konstruált politikai intézményeknek tekinthetjük. Mégpedig olyan intézményépítési kísérletnek, amelyben a kevésbé fejlett országok átveszik a „jó” intézményeket a legfejlettebb európai országoktól. Ahogy arra Balázs Péter már 1997-es írásában is rámutatott, a kilencvenes évek elejétől a csatlakozni vágyó kelet-közép-európai országok számára az Európai Unió akkori tagországait reprezentáló szervezet a „felvételi követelmények formájában megüzente, meddig kell eljutni az átalakulásban ahhoz, hogy a jelentkező ország integrációérett legyen. Ilyen üzenetet hordoznak mindenekelőtt az úgynevezett koppenhágai kritériumok, valamint az egységes belső piachoz való felzárkózás jogi házi feladatát tartalmazó fehér könyv. *Az a lényeg, hogy az EU felfogása szerint a rendszerváltást a szervezet falain kívül kell végrehajtani; az átalakulás problémáit ugyanúgy tilos az Unió határain átcsempészni, mint a szomszédokkal való vitás ügyeket.*” (Balázs, 1997: 955. – kiemelés az eredetiben) Formálisan az EU-tagállamok az 1993. évi júniusi koppenhágai csúcson a koppenhágai kritériumokkal megteremtették a feltételes EU-csatlakozás, az úgynevezett kondicionalitás jogi alapját (Hillion, 2002):

- stabilan működő demokratikus intézményrendszer, amely garantálja a jogállamiság és az emberi jogok érvényesülését, és biztosítja a kisebbségek védelmét, jogaik tiszteletben tartását (politikai kritériumok);
- működő piacgazdaság és annak a képességnek a megszerzése, hogy az ország meg tudja birkózni az Unióban meglévő piaci erők versenyével (gazdasági kritériumok);
- képesség a tagsággal járó kötelezettségek, a teljes közösségi joganyag átvételére és alkalmazására, különösen a politikai, a gazdasági és a pénzügyi unió célkitűzéseinek vállalására (jogi, intézményi¹⁰ kritériumok).

Elméletileg mindez interpretálható akképpen, hogy *a politikai szándékok felől az Európai Uniót reménybeli konvergenciaklubként*¹¹ foghatjuk fel. Eszerint az EU-ba való bekerülés kritériumai már előzetesen minimálisra csökkentik a majdani fejlett Európa klubjába tartozó tagok közötti különbségeket, mégpedig úgy, hogy a csatlakozási folyamat során a belépőknek mind a politikai,

mind a gazdasági intézményei, mind pedig a jogszabályi keretei egyre jobban közelítenek a fejlettebb korábbi tagállamok intézményeihez. Figyelemre méltó, hogy ebben a „koppenhágai”, az Európai Unió által hivatalosként kezelt szemléletben explicit módon nem jelenik meg olyan feltevés, hogy bizonyos politikai és gazdasági intézmények tartósan megfelelő működése előfeltételezheti a gazdasági fejlettség bizonyos szintjét. Másként fogalmazva: az Európai Unió klubépítési gondolkörében *a kiépülő új szervezetek, szabályok generálják a kevésebb fejlett országok gazdasági és politikai felzárkózását, jogi hasonulását a legfejlettebb országokhoz*. A Paldam és Gundlach ökonometriai vizsgálatából már idézett (Paldam–Gundlach 2008: 93.) meglepő, ellentétes irányú összefüggés alapvetően reflektálatlan maradt. Márpedig a *Lee-tézisként*¹² is ismert gondolat, vagyis az, hogy a demokrácia és a piacgazdaság intézményei számos tekintetben olyan luxusjóságok, amelyek *csupán a gazdasági fejlettség bizonyos fokán működtethetők tartósan sikerrel*, máig komoly empirikus és elméleti vitákat kavart. A legkevésbé sem kívánok itt a Lee-tézis propagátoraként feltűnni – hasonlóképp a Nobel-díjas Amartya Senhez (1999), személy szerint még akkor is preferálom a demokráciát, ha netán meggyőző empirikus bizonyítékok sorakoz(ná)nak amellet, hogy a demokrácia tartósan alacsonyabb életszínvonalat biztosít, mint egy autoriter kormányzás. Ráadásul a Lee-tézis meggyőző politikatudományi cáfolatát adja Knutsen (2010a), aki szerint az ázsiai országok elmúlt évtizedekben tapasztalt látványos gazdasági felzárkózása inkább az ázsiai értékorientáció bizonyos sajátosságaival, illetve esetenként az ázsiai fejlesztő állam működésével magyarázható, ezek azonban nem szükségképpen társulnak autoriter politikai berendezkedéssel.

Knutsen konklúziója fontos munícióval szolgál empirikus vizsgálatunk számára, vagyis az európai gazdasági növekedés és az intézmények közötti kapcsolat operacionalizálása szempontjából. Rámutat arra, hogy az intézményi hatások vizsgálatokor nem szorítkozhatunk pusztán a politikai és a jogi intézmények hatására. Követve North (1990) intézményi közgazdaságtani alapvetését, az intézményi hatások vizsgálatokor az úgynevezett *informális intézményekre, vagyis a kultúrának a gazdasági és a politikai viselkedés szempontjából releváns elemeire is* ki kell térnünk. Az ázsiai fejlesztő állam speciális szerepét itt ugyan – tekintettel az empiria európai vonatkozására – nem célszerű kifejtteni, azonban Knutsen mellett Leftwich (2000) és Chang (2006) érvelése is arra ösztönöz, hogy a politikai, jogi és kulturális intézményi típusú magyarázatok mellett (bizonyos értelemben azok speciális eseteként, amennyiben a szakértői bürokrácia racionalitását tekintjük) a *kormányzás hatékonyságát* is a növekedés potenciális intézményi jellegű magyarázó változójaként tekintsem.

Mivel eredményeimet politikai gazdaságtani keretben, azaz a politikatudomány és az intézményi közgazdaságtan határmezsgyéjén szándékozom értelmezni, az EU-országok gazdasági fejlődésének empirikus elemzése során

megmaradok a klasszikus „az intézmények minősége magyarázza a növekedést” magyarázó séma feltételezésénél. Ebben a keretben a gazdasági fejlődés az eredményváltozó, a magyarázó változók között pedig a humántőkével kibővített Solow-féle növekedési egyenletbe (Mankiw et al., 1992)¹³ épülnek be a különböző intézményi típusú változók, vagyis a jogi intézmények, a politikai intézmények, a gazdasági és politikai kultúra, valamint a kormányzás hatékonysága.

Mindezek alapján megfogalmazhatók kutatási kérdéseim, illetve hipotézisem. Empirikus vizsgálatom két alapkérdése a következő: (1) hogyan hatnak a különböző intézmények a gazdasági növekedésre? Továbbá: (2) mi az egyes intézményi magyarázatok relatív fontossága egymáshoz, illetve a gazdasági fejlődés hagyományos magyarázóváltozóihoz képest? *Hipotézisem: mivel az európai fejlődés elmúlt két évtizedét a formális intézmények növekvő hasonulása jellemezte, a növekedési különbségek magyarázatában az informális intézményeknek, illetve a kormányzás hatékonyságának lehet meghatározó szerepe.* Amennyiben hipotézisem nem cáfolódik meg, ezzel közvetve magyarázható lenne többek között az is, hogy miért tűnhet ma az euróövezet bizonyos értelemben a konstruált konvergencia-klub bukása archetípusának. Feltevésem szerint ugyanis a közös valutaövezet déli tagállamai tipikusan csupán a formális intézményeket vették át, az informális intézményeknél, azaz a gazdasági és a politikai kultúrában, továbbá a demokrácia működésének minőségi jellemzőiben és a kormányzás hatékonyságában korábban fennálló különbségek makacsul fennmaradtak.

EMPIRIKUS ELEMZÉS

A továbbiakban az Európai Unió¹⁴ 27 (pontosabban helyette technikai okokból 26)¹⁵ tagállama közötti gazdasági fejlettség alakulásának, a makroszintű jövedelem-konvergenciának a folyamatát az 1993–2011 közötti időszakot tekintve vizsgálom. Elemzésem során a hosszútávú növekedésben fontos szerepet játszó intézményi típusú magyarázatokra koncentrálok. A választott időszak és az elemzés forrásaként szolgáló adatbázisok szelekciója technikai kompromisszum eredménye: a növekedési és az egyéb makrogazdasági változóknál a 26 ország mindegyikére rendelkezésre álló, megbízható, ugyanakkor lehetőség szerint maximális hosszúságú adatsor bevonására törekedtem. Az intézményi típusú változókat különböző, a 26 ország mindegyikére adatokat tartalmazó, megbízhatónak tekintett nemzetközi adatbázisokból válogattam ki, és – közvetve a nemzetközi szakirodalmi gyakorlatot – esetükben az időszak során valamennyi rendelkezésre álló adat átlagát vettem; ennek háttérében az a részben technikai, részben tartalmi feltevés áll, mely szerint a különböző típusú intézmények hosszabb időtávon is viszonylag stabilak.

Változók, operacionalizálás

Függő változó

Vizsgálatomban a magyarázandó változó tehát a *gazdasági fejlődés*. Ezt az 1993–2011 közötti időszakban az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számolt GDP éves átlagos változásával mérem. Az adatok és általában a makrogazdasági adatok forrása az 1993–2009 közötti időszakra a Pennsylvania Egyetem Nemzetközi Összehasonlító Központjának Penn World Table 7.0 (Heston et al., 2011) adatbázisa; ennek alapján a 2009–2011 közötti időszakra az értékeket az Eurostat adatbázisa alapján extrapoláltam.

Makrogazdasági magyarázó változók

A magyarázatul szolgáló növekedési egyenletet tehát a *feltételes konvergencia* (Barro–Sala-i-Martin, 1992: 226.) értelmezési keretében¹⁶ specifikálom, ahol a feltételeket részben a klasszikus makrogazdasági változók, részben pedig az intézményi típusú változók jelentik. Technikai értelemben hasonló eljárást követek, mint többek között Kapás–Czeglédi (2010: 12.), számomra azonban a magyarázat közgazdasági logikájánál fontosabb a különböző lehetséges intézményi típusú magyarázatok egymáshoz való viszonya.¹⁷

Mindenesetre az első magyarázó változó a konvergenciát, a gazdasági fejlettségben történő közeledést teszteli: ez a *kiinduló fejlettségi szint*, tehát az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számolt GDP 1993-as értéke. Ha az európai országok fejlődésében a később meghatározott intézmények minőségének nem lenne perdöntő szerepe, akkor a 19 évvel ezelőtti GDP-szintje szinte teljes mértékben magyarázná a növekedési különbségeket – és pedig úgy, hogy a szegényebb országokban szignifikánsan gyorsabb lenne a gazdasági növekedés.

A *fizikai tőke változását* a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően az időszaki átlagos beruházási rátával (beruházás/GDP aránnyal) mértem, a *munkát* a foglalkoztatottak állományának éves átlagos változásával, az elemzésem szempontjából nem releváns technológia és az amortizáció változójára a nemzetközi konvenció szerinti 0,05-os értéket (Mankiw et al., 1992) alkalmazom.

A *humántőkébe való beruházást* a korábbi nemzetközi gyakorlatban szokásos mutatónál, az egyszerű elvégzett átlagos osztályszámnál finomabb indikátorral közelítettem. Többek között van Leeuwen és Földvári (2008) is felhívták ugyanis arra a figyelmet, hogy ez az EU-tagországok összevetésében felértékelné a csekélyebb munkaerőpiaci megtérüléssel kecsegtető kelet-közép-európai országok népességének iskolázottságát, humántőke-mutatóit. Követve Hanushek és Woessmann (2009) eljárását, a szerzőpáros által kifejlesztett „*kognitív készségek*” indikátorát használtam, azonban némi módosítással. Hanushek és Woessmann mutatója ugyanis elfogult a matematikai és a természettudományos készségek javára – ezért azt kombináltam az OECD Programme for International Student Assessment (PISA) *szövegértési (literacy)* eredményeivel.

Itt, ahogy az intézményi típusú változóknál is, az időszaki átlagokat használtam, megfogadva azt a tapasztalatot, hogy az ilyen típusú felmérések időben viszonylag stabil eredményeinek megbízhatóságát nagyban javítja az időtáv (a mérések számának) növelése.

Intézményi típusú magyarázó változók

A fentebb vázolt elméleti keretek, illetve az Európai Unió intézményi minőségének áttekintése nyomán négy intézményi típusú magyarázó változót operacionalizáltam. A north-i értelemben formális intézményeket a *jogrendszer* működésével közelítettem, és ezen adatok forrásaként a Cato Intézet gazdasági szabadságról szóló 2011-es éves jelentésének (Gwartney et al., 2011) „jogrendszer és a tulajdonjogok biztonsága” alindexét használtam. Mivel a különböző intézményi adatok alapjául szolgáló nemzetközi felmérések igencsak „expanzívák” abban az értelemben, hogy az éppen érintett jogi, politikai, kulturális és kormányzással kapcsolatos mutatók mellett kisebb-nagyobb részben kiterjednek a többi területre is, az aggregált mutatók helyett több esetben inkább a specifikus alindexekből nyertem a mérési adatokat.

A north-i értelemben vett „informális intézmények”, a gazdasági-politikai aktorok viselkedését alakító értékek, normák, attitűdök, egyszóval a *kultúra* mérésére a Williamson és Mathers (2010) által létrehozott kultúra-főkomponens értékeit vettem át. A főkomponens értékeit a szerzők a World Values Survey adatfelvételi hullámaiból nyerték. Vizsgálatuk tanulsága szerint a bizalom, a céltudatosság és a respektus (amely ez esetben tartalmilag kevésbé a magyar tiszteletnek, hanem inkább a tolerancia és a szolidaritás fogalomkörének feleltethető meg) pozitív, az engedelmesség viszont negatív eleme a gazdasági fejlődést támogató kultúrának.

A politikai intézmények működésének, a *demokrácia minőségének* mérésére az Economist Intelligence Unit demokrácia-indexét használtam. Egyrészt ez számos más indexnél jobban közelíti a Ringen-féle minőségi elvárást, és nem merül ki pusztán a rendszerek formális különbségtételében. Másrészt ezen index esetében valamennyi vizsgált országra rendelkezésre állt több időszaki mérésen alapuló adat.

Bár szigorú értelemben sem formális, sem informális intézménynek nem tekinthető, az intézményi típusú magyarázatok mellett operacionalizáltam a *kormányzás hatékonyságát* is. Egyrészt a korábban említett Lee-tézis közvetett tesztelhetősége céljából, másrészt azért is, mivel a hazai polémiákban a „jó kormányzás” gyakran a „gazdasági szabadságot” megtestesíteni kívánt formális jogi intézmények ellenpárjaként tételeződik (lásd például Muraközy, 2010). Itt az adatok forrása a Világbank „Worldwide Governance Indicators (WGI)” projekt keretében közzétett adatbázisból a kormányzás hatékonyságának alindexe (Kauffmann et al., 2010).

Eredmények

Intézményi összefüggések a jogrendszer, a kultúra, a demokrácia és a kormányzás között

Hipotézisünknek megfelelően az Európai Unió vizsgált 26 országa között az informális intézmények, vagyis *a kultúra mentén mutathatók ki a legnagyobb relatív különbségek*. A legcsekélyebb eltérések ugyanakkor a demokrácia minőségében vannak, a jogrendszer működésében és a kormányzati hatékonyság mentén közel azonos mértékű, közepesen jelentős a differenciálódás.

1. táblázat. Az intézményi indikátorok heterogenitása (variációs koefficiens)

	Jogrendszer és tulajdonjogok	Kultúra	Kormányzati hatékonyság	Demokrácia minősége
Szórás	1,1830	1,7994	12,9927	0,7857
Átlag	7,32	5,24	73,50	8,06
Relatív szórás (variációs koefficiens)	16,15	34,34	17,68	9,75

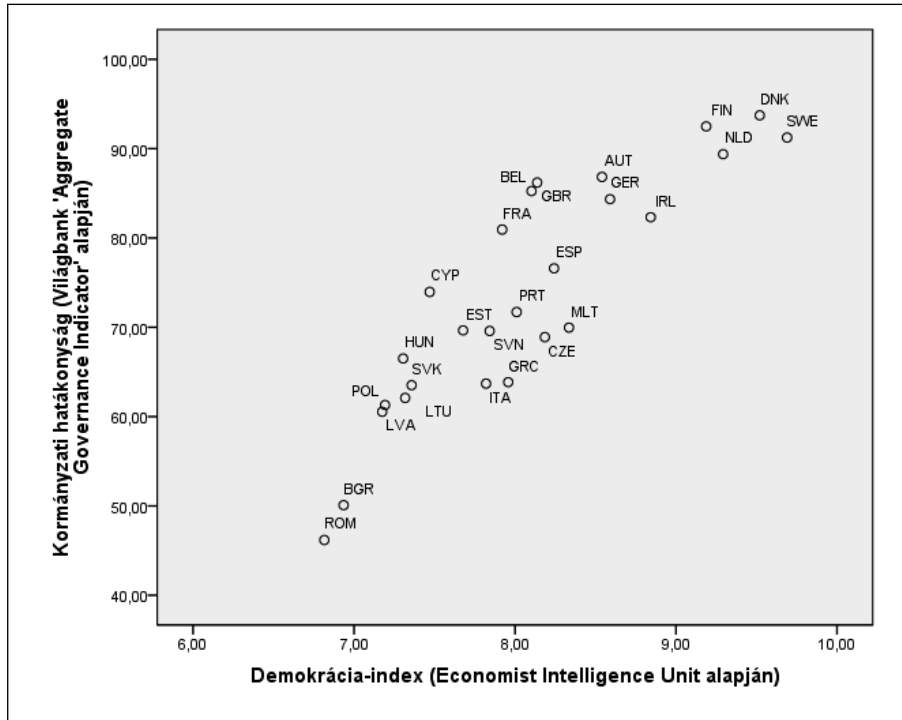
2. táblázat. Korreláció az intézményi tényezők között

	Jogrendszer és tulajdonjogok	Kultúra	Kormányzati hatékonyság	Demokrácia minősége
Jogrendszer és tulajdonjogok	1,00	0,72	0,93	0,86
Kultúra	0,72	1,00	0,69	0,82
Kormányzati hatékonyság	0,93	0,69	1,00	0,89
Demokrácia minősége	0,86	0,82	0,89	1,00

Helytelen lenne azonban ez alapján arra a következtetésre jutni, hogy a demokrácia minőségében tapasztalható relatíve csekély különbségek inkompatibilisek a kultúra faktora szerint megfigyelhető viszonylag jelentős eltérésekkel. A fenti korrelációs mátrixból ugyanis nyilvánvaló, hogy a különböző intézményi típusú magyarázatok egymással szorosan összefüggnek (statisztikailag páronként valamennyi változó szignifikánsan – 1%-os megbízhatósági szinten – korrelál bármelyik másikkal). A demokrácia minősége mindhárom másik változóval kifejezetten szoros együttjárást mutat, a legerősebb (93%-os!) kapcsolatot ugyanakkor a kormányzati hatékonyság és a jogrend között tapasztalhatjuk. Adataink azt mutatják, hogy ellentétben a Lee-tézis feltevéseivel, *a demokrácia és a kormányzati hatékonyság – legalábbis az európai társadalmakban – hosszabb időszakot tekintve a legkevésbé sem válik el egymástól*: a demokrácia minősége szempontjából élenjáró észak-európai államok egyszersmind

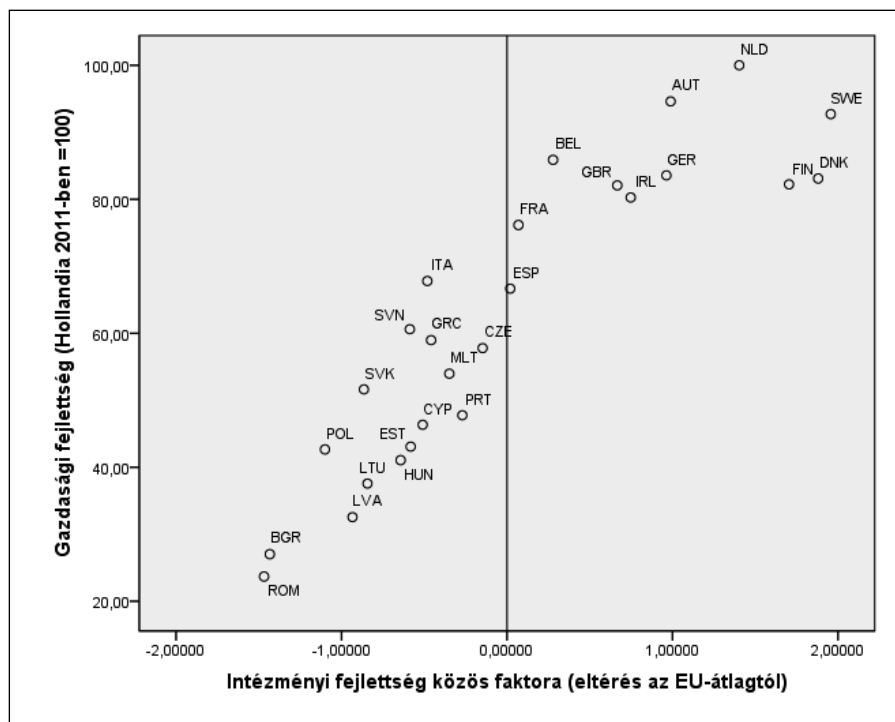
a kormányzati hatékonyságot tekintve is a legjobbak, Bulgária és Románia viszont mindkét dimenzióban sereghajtó.

1. ábra A demokrácia minősége és a kormányzati hatékonyság az EU-országokban

Mindez arra utal, hogy a gazdasági fejlettség magyarázatakor – az endogenitás és a multikollinearitás problémáit minimalizálандó – a négy külön intézményi tényező helyett célszerű az intézményeknek egy közös faktorát szerepeltetni. Statisztikailag a négy intézményi változó egy olyan főkomponensbe sűrítendő, amellyel az eredeti változók variáciájának 86,5%-át magyarázni tudjuk. Ha az így kapott *intézményi fejlettségi faktornak* a gazdasági fejlettséggel történő összefüggését tekintjük, érdemben közelebb jutunk annak megértéséhez, hogy a látszólag pusztán gazdasági természetű problémák az európai integrációban milyen mélyebb intézményi motívumokra vezethetők vissza.

2. ábra Az intézményi és a gazdasági fejlettség összefüggése az EU-országokban

Az EU-tagországokat a gazdasági és az intézményi fejlettség szerint összehasonlító ábrából első pillantásra kitűnik, hogy a Gazdasági és Monetáris Unió nemcsak a gazdasági, hanem az intézményi fejlettséget tekintve sem az élenjáró európai országok klubja. Nemcsak azért, mert az intézményi értelemben legfejletlenebb két észak-európai ország (Svédország és Dánia) nem tagja a GMU-nak, de azért sem, mert az öt új euróvezeti tag (Szlovénia, Szlovákia, Észtország, Ciprus és Málta) mellett három régi tagország (Olaszország, Görögország és Portugália) is az átlagnál szignifikánsan fejletlenebb intézményekkel rendelkezik. Adataink arra utalnak, hogy az alapító EU-tagállam Olaszország e tekintetben lényegesen közelebb áll a legrosszabb intézményűnek minősülő, igaz, még csupán 5 éve EU-tagállam Romániához és Bulgáriához, mint Svédországhoz. Az is figyelemre méltó, hogy Franciaország intézményi fejlettsége csupán az EU-átlagnak felel meg és szignifikánsan elmarad Németországtól, amelyhez Ausztria mellett Írország és az Egyesült Királyság intézményi fejlettsége áll a legközelebb. Lehet tehát, hogy számos megfontolás szól amellett, hogy a differenciált integráció szellemében formálódjanak az Európai Unión belül különböző klubok (Koller, 2012) – azonban úgy tűnik, hogy ezek közül

a formális szerveződésekben tetet öltő „megerősített együttműködések” közül a GMU semmiképpen nem írható le exkluzív fejlettségi klubként. Gazdasági értelemben sem, de még kevésbé az intézményi fejlettséget tekintve. Ráadásul Csehország és az Egyesült Királyság kimaradása miatt még az sem igaz, hogy a közös valutaövezet az Európai Uniónak az átlaghoz közeli intézményi fejlettségű országait tömörítő klubja lenne.

Ha az intézményi minőség dimenziói szerint – hierarchikus klaszterezési eljárással – statisztikailag hasonló csoportokba rendezzük az EU-tagállamokat, akkor a fejlettebbeken belül 3 alcsoport azonosítható: a három észak-európai ország, illetve Hollandia alkotja az élenjáró klubot, ezt Németország, Ausztria, Írország és az Egyesült Királyság követi, míg Franciaország Belgiummal és Spanyolországgal a fejlettebb csoport peremén foglal helyet. A kevésbé fejlett déli és kelet-közép-európai országok ugyanakkor egy kontinuum mentén, egymáshoz eléggé közel helyezkednek el, tőlük csupán a Bulgária és Románia alkotta klaszter különül el (negatív értelemben).

Gazdasági fejlettség: intézményi és alternatív magyarázatok

Végül röviden kitérünk arra is, hogy az EU-tagországok elmúlt két évtizedben megfigyelt gazdasági fejlődésében milyen *az intézményi típusú, illetve az egyéb magyarázatok szerepe*. A kiinduló fejlettségi szint ugyan szignifikáns és negatív összefüggést mutat az európai gazdaságok elmúlt két évtizedben mért gazdasági növekedésével, azonban a determinációs együttható viszonylag alacsony értéke (0,578) – összhangban előzetes várakozásainkkal – arra utal, hogy tág tere van a finomabb magyarázatoknak. Ha az intézményi fejlettség közös faktorát is potenciális magyarázó változónak tekintjük, akkor modellünk magyarázó ereje javul (a korrigált R^2 értéke 0,65-re nő). Statisztikai értelemben erősebbnek tűnik azonban az „alternatív”, a makrogazdasági magyarázat (a korrigált R^2 értéke 0,76) – már amennyiben a humántőkét az itt alkalmazott formájában annak részeként tekintjük. Valójában éppen az így értelmezett humántőke-változó a perdöntő: *technikai értelemben a legjobb modellspecifikáció ugyanis az, amikor a gazdasági fejlődés dinamikáját a kezdeti jövedelemkülönbségek-ből adódó felzárkózási potenciál mellett a humántőkére vezetjük vissza*. Ekkor mindössze két magyarázó változó bevonásával 78%-os magyarázó erőt tudunk elérni. Ez ugyanakkor nem jelenti az intézményi hatások jelentéktelenné válását – hiszen ez az új humántőke-változó, azáltal, hogy az iskolázottságot a munkaerőpiaci megtérülés, illetve a hatékonyság dimenziójához köti, közvetve maga is inkorporál intézményi típusú mechanizmusokat.

ÖSSZEGZŐ MEGJEGYZÉSEK

Tanulmányomban az Európai Unió, benne a Gazdasági és Monetáris Unió jelenlegi krízise mögött meghúzódó mélyebb okokat institucionalista politikatudományi, illetve intézményi közgazdaságtani perspektívából kutattam. Áttekintettem azokat az elméleti megközelítéseket, amelyek az európai országok közelmúltban tapasztalt fejlődésének lehetséges intézményi értelmezéseit formálták. Ez alapján a gazdasági fejlődés négy potenciális intézményi magyarázata rajzolódott ki: a formális intézményeket kifejező jogrendszer, a demokrácia minőségében testet öltő politikai intézmények, továbbá a kormányzás hatékonyságának és az informális intézményeknek, a gazdaság-politikai aktorok viselkedését alakító kultúrájának a magyarázatai. Mindezek alapján empirikus kutatásom két kérdéskörre fókuszált: egyrészt arra kerestem a választ, hogy milyen a különböző típusú intézmények szerepe a gazdasági fejlődésben, másrészt arra, hogy mi az összefüggés az egyes intézményi magyarázatok között. Hipotézisem az volt, hogy miközben az Európai Uniót és a közös valutaövezetet alkotó országok viszonylag hasonlóak a formális jogi és politikai intézményeikben, ehhez képest erősen heterogének a gazdaság-politikai aktorok viselkedését alakító kultúra és a kormányzás hatékonysága szerint. Azt vártam továbbá, hogy az elmúlt két évtizedben az EU-tagországok körében a kormányzás hatékonyságára és a kultúrára, vagyis az informális intézményekre épülő specifikáció adja majd a növekedés statisztikai értelemben legjobb intézményi magyarázatát.

A kapott eredmények ugyanakkor részben cáfolják ezt a hipotézisemet. Valójában úgy tűnik, hogy az európai fejlődésben hosszabb távon a különféle intézményi hatások erősen korrelálnak egymással: ahol általában fejlettek a demokratikus intézmények, ott hatékony a kormányzás, ott működik jól a jogrendszer és érvényesülnek a tulajdonjogok és ott támogatják a politikai, illetve a gazdasági intézményeket a kultúra kiemelt komponensei (a bizalom, a racionális, céltudatos viselkedés, a toleráns, szolidáris viszonyulás, valamint a túlzott engedelmesség hiánya). Az Európai Unió gazdaságainak elmúlt közel két évtizedét tekintve tehát nem igazán feltételezhető, hogy valamiféle jóakarátú, hatékonyan kormányzó autoriter vezető a demokratikus keretekből időnként esetleg „szingapúri módon” kilépve tartósan, érdemben segíthetné a gazdasági fejlődést.

Elemzésem azt is világossá tette, hogy a Gazdasági és Monetáris Unió látványosan elsősorban gazdasági, valójában mélyen politikai problémái mögött a tágabb értelemben vett intézményi heterogenitás problémája jelentkezik, és ez nem szűkíthető le csupán Görögországra. A régebb óta tag dél-európai államok e tekintetben jobban hasonlítanak az új kelet-közép-európai országokra, mint a legfejlettebb intézményekkel rendelkező, ugyanakkor a GMU-ból pél-

dául kimaradó Svédországra. Ennek a helyzetnek a feloldása aligha fog sikerülni elsősorban a szabályok szigorúbbá tételével és a szabálysértők sokkal szigorúbb szankcionálásával. Minthogy a cselekvéseiket mozgató informális intézményekben, kulturális jellemzőikben ma is nagyon különböznek az európai országok állampolgárai, a szabálykövetésben legjobb esetben is csak lassú, fokozatos javulásra, a humántőke és a jogrend, a politikai intézmények, illetve a kormányzati hatékonyság egymást erősítő, harmonikus fejlődésére építve lehet változásra számítani.

Eredményeink számos tekintetben tovább gondolhatók. Miért ilyen erős az összefüggés az intézményi tényezők között a közelmúlt Európájában? Miért képzelhető el nehezen a jóakarató autoriter vezető hatékony kormányzására épülő gyors gazdasági fejlődés? Vélhetően mindkét kérdésre részben a globalizációval, illetve a nemzetközi pénz- és tőkepiacok azonnali visszajelzésével összefüggésben kereshetjük a választ, hiszen az európai gazdaságok lényegében mindegyike erősen függ a külső megítéléstől. A tőkebefektetés, az országkockázati prémiumok alakulása már rövid távon és közvetlenül mutatja az adott gazdaságok nemzetközi megítélését, ami aztán a működőtőke-áramlásban, illetve a hitelezésben, így végsősoron a hosszabb távú gazdasági növekedésben is érvényre jut. Ezeket a kutatási eredményeket persze célszerű csupán óvatos hipotézisekként kezelni, amelyek nyilvánvalóan finomíthatóak: részben az időtáv növelésével, részben az egyes intézményi változók méréseinek cizellálásával¹⁸, részben a belső korszakhatárok keresésével, illetve bizonyos kiemelt országok, országcsoportok specifikus, mélyfúrás jellegű tanulmányozásával.

JEGYZETEK

- ¹ Miközben 2012-ben az Európán kívüli fejlett világ valamennyi térségében 2% körüli gazdasági növekedés várható, addig az Európai Unió egésze valószínűleg stagnál idén, az euróövezetben pedig 0,3%-os gazdasági visszaesésre számítanak a nemzetközi intézmények (lásd például a Nemzetközi Valutaalap 2012 áprilisi World Economic Outlook kiadványának 190. oldalán, illetve az Európai Bizottság 2012 február végi Interim Forecast kiadványának 41. oldalán található előrejelzéseket).
- ² Érvelésem szándékoltan „csúszkál” az Európai Unió (a jelenlegi 27 tagország) és az euróövezet, a Gazdasági és Monetáris Unió (jelenleg 17 tagország) között. Bár a közvetlen válságjelenségek pillanatnyilag a közös valutaövezetben koncentrálnak, a GMU-n kívüli EU-tagországokban és az Európai Unió egészére vonatkoztatva is érzékelhetők, és politikai közösségként mind a két országcsoport (az EU-17 és az EU-27) krízise tapasztalható.
- ³ A „politikai intézményi konstrukció” fogalmát a tanulmányban a politikai intézményépítési projekt értelmében használom, amely akkor sikeres, ha a létrejövő új (konstruált) intézmény

- szabályai és eljárásai úgy alakítják át az érintett aktorok korábbi interakcióit, hogy egyúttal biztosítják az új politikai intézmény fennmaradását is (Fligstein–Stone Sweet, 2002: 1211.). A konstruált intézmény (Coleman, 1991) fogalmának használatával szemben ugyan felvethető, hogy valójában minden politikai intézmény konstruált, ugyanakkor Lengyel (1996) felhívja a figyelmet arra, hogy ez a konceptualizálás releváns lehet olyankor, amikor a szervezetek evolúciója a szokásostól jelentősen eltérő sebességgel zajlik. Ilyenkor a spontán és a konstruált intézmények különös keveréke jön létre, és ekkor elemzéseinkben mindenképp célszerű számolni a konstruált szervezetek nem kívánt mellékhatásaival.
- ⁴ Jelentős ugyanakkor ennek a gondolatnak a kritikája az EU és az euróövezet válságával foglalkozó amerikai politikai gazdaságtani írásokban (lásd például Rodrik, 2010).
- ⁵ Az „intézmények” fogalomnak a tanulmányban kiterjesztett értelemben történő használata esetleg szokatlan lehet a politikai gazdaságtani irodalomban kevésbé járatos olvasók számára. North (1990) nyomán „intézmények” alatt nem csupán (és nem elsősorban) a hétköznapi nyelvben gyakran az intézmények szinonimájaként használt szervezeteket (aktorokat), hanem ezen aktorok döntéseinek játékszabályait alakító formális és informális intézményeket értem. A formális intézmények jogi normák, szabályok, alkotmányos előírások formájában jelennek meg, miközben az informális intézmények olyan viselkedési normák, konvenciók, magatartási szabályok, amelyek implicit módon ugyancsak a politikai és gazdasági aktorok döntéseinek játékszabályaihoz tartoznak. Emiatt a gazdasági fejlődés lehetséges intézményi típusú magyarázatainak körébe beletartoznak a jogrendszer, a demokrácia és a kormányzás intézményei, valamint az aktorok viselkedését működtető informális intézmények, lényegében a gazdasági-politikai kultúra releváns komponensei is.
- ⁶ Az empirikus politikatudományi vizsgálatot természetesen nem az intézményi közgazdaságtani perspektíva riválisaként értelmezem; elméleti áttekintésemben inkább azt a folyamatot szándékozom érzékeltetni, ahogy az institucionalista gondolkodási keret alakítja a gazdasági fejlődésben a politikai (és más) intézmények szerepének konceptualizációját.
- ⁷ A gazdasági fejlődést ebben a tanulmányban leegyszerűsítve, a gazdasági növekedés szinonimájaként használom. Természetesen megkülönböztetem azonban a gazdasági fejlődést, illetve a gazdasági növekedést is a gazdasági fejlettségtől – míg az előbbiek a változást mérik, az utóbbi szint-mutató.
- ⁸ A Granger-okság az ok-okozati összefüggés ökonometriai, illetve valószínűségelméleti megfogalmazása. Azt jelenti, hogy az okként azonosított változók késleltetett értékeiből nyert információ segíti egy másik változó előrejelzését. A Granger-okság tehát inkább az események időbeli sorrendjét teszteli, semmint a köznapi értelemben vett okságot (Maddala, 2004: 431–433.). Vagyis esetünkben a Granger-okság azt jelenti, hogy a gazdasági fejlettség (a makroszintű jövedelem) múltbeli értékei statisztikailag szignifikáns magyarázó változói a politikai intézmények minőségét (vagyis a demokrácia fokát) megjelenítő változó jelenbeli értékeinek, fordítva azonban nem áll fenn az összefüggés.
- ⁹ Lijphart komparatív demokráciamodelljének egy friss hazai alkalmazásáról lásd Ondré (2012) írását.
- ¹⁰ Itt az „intézmények” megfogalmazás természetesen csupán a formális intézményekre (jogilag megtestesülő szervezetekre, szabályokra) vonatkozik.

- ¹¹ Baumol (1986) elemzése szerint hosszútávon a fejlett, a közepes jövedelmű, illetve a fejletlen országok különböző jövedelmi szintek felé konvergálnak, vagyis fejlettségi hovatartozásuktól, klubjuktól függően a különböző országok más fejlődési pályán haladnak. Az utóbbi két évtizedben ez a gondolat a makroökonómiából fokozatosan átszivárgott a többi társadalomtudományba, illetve a szakpolitikai mezőbe. Elemzésem szempontjából érdekes implikációja, hogy nem triviális, hogy a jelenlegi EU-, illetve GMU-tagok azonos konvergenciaklubba tartozó országoknak tekinthetők.
- ¹² A Lee-tézis Szingapúr korábbi miniszterelnökéről, Lee Kuan Yew-ről kapta nevét, aki nem pusztán a gyakorlatban alkalmazta, hanem utóbb akadémiai körökben is, általánosítva, úgy mond elméleti megalapozottságú 'best practice'-ként igyekezett ezt népszerűsíteni.
- ¹³ A Solow-modell a növekedési gazdaságtan alapösszefüggését fejezi ki, amelyben a gazdasági fejlettség a két fő termelési tényező, a tőke és a munka akkumulációjának függvénye. A humántőkével kibővített Solow-féle növekedési egyenletben a gazdasági fejlettség az eredményváltozó, amelyet a fizikai tőke, a humántőke, a munka (és a reziduum) magyaráznak; a különféle intézményi változók bevonása voltaképpen e növekedési maradék specifikációjára tett kísérletnek tekinthető.
- ¹⁴ Elemzésemet nem szűkítem le a Gazdasági és Monetáris Unió 17 (Luxemburg nélkül 16) országának vizsgálatára, mivel nyilvánvaló, hogy a GMU nem alkot külön konvergenciaklubot az EU-n belül.
- ¹⁵ A 27 tagállam közül Luxemburgot – számos más európai összehasonlító tanulmány gyakorlatát követve – kihagyom, mivel csekély méretéhez extrém (az EU-átlag 2,7-2,8-szeresének megfelelő) egy főre jutó GDP-érték tartozik. A luxemburgi egy főre jutó GDP szélsőséges mivoltának problematikusságára az Eurostat is felhívja a figyelmet, amelyet a helyi lakosságba nem beszámító, de a helyi népesség arányához mérten kiugróan nagy határon túli munkavállalók által előállított jövedelemre vezet vissza (Eurostat, 2010).
- ¹⁶ A neoklasszikus növekedélmélet eredeti feltételezése a makroszintű jövedelmek, azaz a gazdaságok fejlettségi szintje közötti abszolút konvergencia tézise volt, vagyis az, hogy a kezdeti fejlettség és a növekedés üteme közötti inverz összefüggés (a fejletlenebb országok nézőpontjából tehát a felzárkózás) hosszútávon mindenképp érvényesül. A kilencvenes évektől ezt az elképzelést a feltételes konvergencia hipotézise váltotta fel, amely szerint a kezdeti tőkeállomány mellett az országok hosszútávú fejlődését más tényezők is alapvetően befolyásolhatják, és pedig ezek között kiemelt szerepet tulajdoníthatunk a humántőkének, illetve az intézményeknek. A feltételes konvergencia implikációja tehát az, hogy a kevésbé fejlett országok felzárkózása, gazdasági-jóléti közeledése a fejlettebbekhez nem nyilvánvaló hosszabb időtávon sem. A politikai intézmények, a jogrendszer, a kormányzás és a kultúra éppen ezeket a potenciális feltételeket fejezhetik ki – a növekedési egyenlet klasszikus makrogazdasági változói (fizikai és humántőke, munka, technológia és amortizáció paraméterei) mellett.
- ¹⁷ Mivel dolgozatom szándéka szerint elsősorban nem technikai jellegű írás, igyekszem kerülni a megértés szempontjából nem feltétlenül szükséges módszertani aspektusokat. A növekedési egyenletnek megfelelő logikát is inkább a koherencia érdekében követem.
- ¹⁸ Ilyen kutatási irány lehet például azon vita tanulságainak beépítése, amely napjainkban folyik

a „hatékony demokrácia” méréséről – lásd például a Knutsen, illetve Alexander, Inglehart és Welzel között folyó vitát (Knutsen 2010b, illetve Alexander et al. 2012).

IRODALOM

- Alexander, Amy C.–Inglehart, Ronald–Welzel, Christian (2012): Measuring effective democracy: A defense. *International Political Science Review*, Vol. 33. No. 1., 41–62.
- Balázs Péter (1997): Integrációs „csapdák” az Európai Unió és Kelet-Közép-Európa kapcsolatában. *Közgazdasági Szemle*, XLIV. évf., november, 954–969.
- Baumol, William J. (1986): Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Long-Run Data Show. *American Economic Review*, Vol. 76, 1072–1085.
- Barro, Robert J.–Sala-i-Martin, Xavier (1992): Convergence. *Journal of Political Economy*, Vol. 100, No. 2., 223–251.
- Brunczel Balázs (2011): *Új institucionalizmus a politikatudományban*. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest, kézirat.
- Bofinger, Peter–Ried, Stefan (2010): *A New Framework for Fiscal Policy Consolidation in Europe*. Working Paper 03/2010, May. German Council of Economic Experts.
- Buiter, Willem–Rahbari, Ebrahim (2010): Greece and the fiscal crisis in the Eurozone. CEPR Policy Insight, No. 51, 2010, October 2010. (Letöltés helye: <http://www.cepr.org/pubs/PolicyInsights/PolicyInsight51.pdf>) Letöltés ideje: 2012. ápr. 30.)
- Chang, Ha-Joon (2006): *The East Asian Development Experience – The Miracle, the Crisis and the Future*. Zed Books, London.
- Coleman, James S. (1991): Prologue: Constructed Social Organizations. In: Bourdieu, Pierre–Coleman James C. (eds.): *Social Theory for a Changing Society*. Westview Press, Oxford, 1–14.
- Czeglédi Pál (2006): Economic Growth and Institutional Coherence. *New Perspectives on Political Economy*, Vol. 2, No. 2, 1–25.
- Dahl, Robert A. (1971): *Polyarchy: Political Participation and Opposition*. Yale University Press, New Haven.
- Dahl, Robert A. (1998): *On Democracy*. Yale University Press, New Haven.
- Dahl, Robert A. (2001): *How Democratic Is the American Constitution?* Yale University Press, New Haven.
- DiMaggio, Paul (1990): Cultural Aspects of Economic Organization. In: Friedland, Roger–Robertson, A. F. (eds.): *Beyond the Market Place*. Aldine de Gruyter, New York.
- European Commission (2012a): *EU interim forecast: on the brink of a mild recession. Interim forecast, February 2012*. (Letöltés helye: http://ec.europa.eu/economy_finance/articles/eu_economic_situation/2012-02-23-interim-forecast_en.htm, Letöltés ideje: 2012. ápr. 30.)
- European Commission (2012b): *Stability and Growth Pact* (Letöltés helye: http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/index_en.htm, Letöltés ideje: 2012. ápr. 30.)
- Eurostat (2010): GDP per inhabitant in purchasing power standards. Eurostat news release 195/2010 (dec. 15.) (Letöltés helye: <http://ec.europa.eu/eurostat>, Letöltés ideje: 2010. dec. 15.)

- Fligstein, Neil–Stone Sweet, Alec (2002): Constructing politics and markets: An institutionalist account of European integration. *American Journal of Sociology* Vol. 107., No. 5., 1206–1243.
- Gedeon Péter (2009): Gazdasági fejlődés és politikai demokrácia. *Politikatudományi Szemle* XVIII/1. szám, 26–42.
- Granovetter, Mark (1985): Economic Action and Social Structure: the Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, Vol. 91., 481–510.
- Gwartney, James–Hall, Joshua–Lawson, Robert (2011): *Economic Freedom of the World: 2011 Annual Report*. Cato Institute, Washington DC. (Letöltés helye: <http://www.cato.org/pubs/efw/>, Letöltés ideje: 2012. ápr. 30.)
- Haas, Ernst B (1958): *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces, 1950–1957*, Stanford University Press, Stanford.
- Hanushek, Erik A.–Woessmann, Ludger (2009): Do Better Schools Lead to More Growth? Cognitive Skills, Economic Outcomes, and Causation. *NBER Working Paper*, No. 14633.
- Helpman, Elhanan (2004): *The Mystery of Economic Growth*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England.
- Heston, Alan–Summers, Robert–Aten, Bettina (2011): Penn World Table Version 7.0, Center for International Comparisons of Production, Income and Prices at the University of Pennsylvania, May 2011. (last updated: June 3, 2011). (Letöltés helye: http://pwt.econ.upenn.edu/php_site/pwt_index.php, Letöltés ideje: 2012. ápr. 30.)
- Hillion, Christophe (2002): Enlargement of the European Union: A Legal Analysis. In: Arnull, Anthony–Wincott, Daniel (eds.) *Accountability and Legitimacy in the European Union*. Oxford University Press, Oxford. 401–418.
- International Monetary Found (2012): *World Economic Outlook, April 2012*. (Letöltés helye: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/01/index.htm>, Letöltés ideje: 2012. ápr. 30.)
- Kapás Judit–Czeglédi Pál (2010): Economic Freedom and the Process of Economic Growth: an Empirical Analysis Based on a New Measure. *Competitio*, Vol. 9. No. 1., 5–30.
- Kaufmann, Daniel–Kraay, Aart–Mastruzzi, Massimo (2009): Governance Matters VIII. *Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996–2008*. Policy Research Working Paper 4978, The World Bank
- Kaufmann, Daniel–Kraay, Aart–Mastruzzi, M. (2010): The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues (September 2010). *World Bank Policy Research Working Paper* No. 5430. (Letöltés helye: <http://ssrn.com/abstract=1682130>, Letöltés ideje: 2012. ápr. 30.)
- Knutsen, Carl Henrik (2010a): Investigating the Lee thesis: how bad is democracy for Asian economies? *European Political Science Review*, Vol. 2 No. 3., 451–473.
- Knutsen, Carl Henrik (2010b): Measuring effective democracy. *International Political Science Review*, Vol. 31 No. 2., 109–128.
- Koller Boglárka (2012): Klubtagságok az EU-ban. *Politikatudományi Szemle* XXI/1. szám, 32–57.
- Körösényi András (2004): Demokráciadeficit, föderalizmus, szuverenitás. Az Európai Unió politikaelméleti perspektívából. *Politikatudományi Szemle* XIII/3. szám, 143–164.
- Leftwich, Adrian (2000): *States of Development: On the Primacy of Politics in Development*, Polity Press, Cambridge.

- Lengyel György (1996): Economic Sociology in East-Central Europe: Trends and challenges. *Rep-
lika*, Special Issue, 33–51.
- Lijphart, Arend (1999). *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six
Countries*. Yale University Press, New Haven.
- Lijphart, Arend (2011): Democratic Quality in Stable Democracies. *Society*, Vol. 48., No. 1., 17–18.
- Maddala, Gangadharrao Soundalyarao (2004): *Bevezetés az ökonometriába*. Nemzeti Tankönyvki-
adó, Budapest.
- Mankiw, N. Gregory–Romer, David–Weil, David N. (1992): A Contribution to the Empirics of
Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 107, No. 2., 407–437.
- Marks, Gary–Hooghe, Liesbet–Blank, Kermit (1996): European Integration from the 1980s: State-
Centric v. Multi-level Governance. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34, No. 3, 341–378.
- Marshall, Monty G.–Jaggers, Keith (2012): *Polity IV Project. Political Regime Characteristics and
Transitions, 1800–2010*. (Letöltés helye: <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>, letöltés
ideje: 2012. február 22.)
- Moravcsik, Andrew (1993): Preferences and Power in the European Community: A Liberal Inter-
governmentalist Approach. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31, No. 4, 473–524.
- Moravcsik, Andrew (2005): The European Constitutional Compromise and the neofunctionalist
legacy. *Journal of European Public Policy*, Vol. 12 No. 2, April, 349–386
- Muraközy László (2010): Freedom of the Markets versus Good Governance. Experiences in Central
Europe. *Competitio*, Vol. 9. No. 2., 35–61.
- North, Douglass C. (1990): *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge
University Press, New York.
- OECD (é.n.): *Programme for International Student Assessment (PISA)*. (Letöltés helye: [http://www.pisa.
oecd.org](http://www.pisa.
oecd.org), letöltés ideje: 2011. május 22.)
- Ondré Péter (2012): Westminsteri kirándulás. *Politikatudományi Szemle*, XXI/1. szám, 7–31.
- Paldam, Martin–Gundlach, Erich (2008): Two Views on Institutions and Development: The Grand
Transition vs. the Primacy of Institutions. *KYKLOS*, Vol. 61. No. 1, 65–100.
- Parsons, Craig (2002): Showing Ideas as Causes: The Origins of the European Union. *International
Organisation*, Vol. 56, 47–84.
- Peters, B. Guy (2005): *Institutional Theory in Political Science*. Continuum, London–New York.
- Pierson, Paul (1996): The path to European integration: a historical institutionalist approach.
Comparative Political Studies, Vol. 29 No. 2., 123–164.
- Polányi, Karl (1957): The Economy as Instituted Process. In: Karl Polányi, Conrad M. Arensberg,
and Harry W. Pearson (eds.): *Trade and Market in Early Empires*. Glencoe III.: Free Press.
- Ringen, Stein (2010): Democracy in Norway. *Taiwan Journal of Democracy*, Vol. 6, No. 2., 43–55.
- Ringen, Stein (2011): The Measurement of Democracy: Towards a New Paradigm. *Society*, Vol. 48.,
No. 1., 12–16.
- Rodrik, Dani (2010): Who Lost Europe? *The International Economy*, Summer 2010, 32–33.
- Rosamond, Ben (2005): The uniting of Europe and the foundation of EU studies: Revisiting the
neofunctionalism of Ernst B. Haas. *Journal of European Public Policy*, Vol. 12, No. 2, 237–254.
- Sen, Amartya (1999): *Development as Freedom*, Anchor Books, New York.

- Smith, Adam (1899 [1776]): *Vizsgálódások a nemzetek vagyoniosságának természetéről és okairól*. Első kötet, második olcsó kiadás. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- Svensson, Jakob (2005): Eight Questions about Corruption. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 19, No. 3 (Summer): 19–42.
- Tallberg, Jonas (2010): Explaining the institutional foundations of European Union negotiations. *Journal of European Public Policy*, Vol. 17, No. 5, 633–647.
- Van Leeuwen, Bas–Földvári Péter (2008): How much human capital does Eastern Europe have? Measurement methods and results. *Post-Communist Economies*, Vol. 20, No. 2., 189–201.
- Von Hagen, Jürgen–Wolff, Guntram B. (2006): What do deficits tell us about debt? Empirical evidence on creative accounting with fiscal rules in the EU. *Journal of Banking & Finance*, Vol. 30, No. 12, Dec., 3259–3279.
- Williamson, Claudia R.–Mathers, Rachel L. (2010): Economic Freedom, Culture, and Growth. *Public Choice*, Vol. 148, No. 3-4, 313–335.